

Teadmus ja tähendusloome eesti metsaluules keskkonnateadlase pilguga

ASKO LÖHMUS

Looduslikult on Eesti metsane maa ning metsal on eesti kultuuris mitmekesine, eri perioodide kihistusi hõlmav tähendusväli (nt Raudsepp 2007; Jonuks, Rimmel 2020). Selle mitmekesisust on kirjeldanud Maaris Raudsepp (2007), kes toob välja metsa tähenduste ambivalentse, emotsionaalse ja hulga kasutusviise (majanduslikest mütoloogilisteni), mis on läbi põimunud sotsiaalsel, individuaalsel ja kogemuslikul tasandil. Küsimus, mida me metsa kohta teame, hõlmab seega teadmuse eri vorme ning protsesse, mis teadmisi ja tähendusi loovad ja säilitavad.

Järgnevalt käsitlen kahe – väitelise ja kogemusliku – teadmusvormi avaldumist metsa kujutavas eesti luules, laiema eesmärgiga mõista inimese loodussuhet puudutava teadmuse kujunemist. Keskendumine teadmusele eristab siinset tööd neist, kus eesti metsaluulet uuritakse looduse kujutamise viisi, isikliku suhtumise ja ühiskondlike sõnumite aspektist (Soovik 2022; Kepp 2024).

Käsitluse alus on **neokognitivistlik**. Neokognitivismiks nimetatakse esteetikas käsitlust, mis ei piira kunsti tunnetuslikku väärtust väitelise teadmise omandamisega, vaid hõlmab sellesse veel mõistmise loomise ja avardamise (Gibson 2008; kirjanduse kohta Mikkonen 2015). Millises ulatuses luule seda teha saab, ei vaja minu meelest eelnevat raamistamist, vaid kõigepealt konkreetse teema ja luuletraditsiooni kohast kirjeldamist. Lähtun üksnes sellest, et tüüpiliselt (sh siin kasutatud materjalis) on luuletused kokkusurutud tekstid, mida teatud ajaperioodil on luuleks peetud ja mis on lugeja jaoks midagi tähendanud.

Neokognitivistliku arusaama alla mahub ilukirjanduse teadmusloomest kaks põhivõttestikku (Mikkonen 2015: 274). Üks seisneb lugejale juba teada oleva esitamises viisil, mis tekitab temas uutmoodi mõistmise (äratundmise, teadvustamise). Seda võib seostada Jaan Valsineri (2021) käsitlusega tähendusloomest kui kesksest kultuuriprotsessist. Teine võttestik hõlmab ilukirjanduse eriomast teadmusloomet, mida seni ei ole piisavalt uuritud (Mikkonen 2015: 280). Püüan näidata, et neid võttestikke saab kindla teema piires uurida nii, et (poeetilisele) tekstile pole vaja omistada teadmuse või tähendusloome eesmärki ega ühest mõistetavust (vt Geuss 2003; Simecek 2022). Nõnda täiendab see käsitlus mu varasemat artiklit (Löhmus 2025), kus olid vaatluse all esseistikas esitatud tõepүүdluslikud ja üldarusaadavad mõttekäigud loodussuhte kohta.

Minu uuring on piiritletud ökoloogia ja keskkonnateaduse tervikteadmusega. Nendes piirides katsetan aga võimalusi, kuidas tunnetatavate objektide ja neist tervikute moodustamise kaudu uurida lisaks teaduslikus maailmapildis tuntule (mida luule võib uudsel moel esitada) ka Jaan Kaplinski (2004: 313–316) osutatud täiendavat – erilist, mõistatuslikku – kokkupuudet tõelusega. Viimane on ilukirjandust

puudutava keskse teadmusküsimuse osa: kuidas ja milles muudab kirjandus meid maailmast teadlikumaks (nt Puolakka 2022; Aumann 2023)?

Küsimusepüstitus: teadmus- ja kogemusobjektid luules

Eelmainitud kahte teadmusvormi luules uurin teadmus- ja kogemusobjektide eristamise kaudu.

Teadmusobjektid on teaduse tänapäevaste kriteeriumide järgi piisavalt kirjeldatud mõisted, teoreetilised mudelid (sh teooriad ja hüpoteesid) ja faktid. Nende ühisomadus on kinnistumine teadustöös – maailma tõepärasel kirjeldamises. Teadmusobjektide leidumine luules peegeldab luuletaja teadvustatud maailmakäsituse seda osa, mille poeetilist väljendamisest peab ta otstarbekaks. Kui luuletekstis on sõna *musträhn*, siis eeldame, et autor kasutas liiginime meelega, ja väljendiga *must ronk* on tõesti silmas peetud – olgu reaalse või fantaasiaolendina või hoopis metafoorina – seda värvi lindu (sellist liiginime pole).

Kogemusobjektideks nimetan, lähtudes Maurice Merleau-Ponty (2019) tajuvälja käsitlusest, looduskeskonnas eri inimeste korduvalt ja äratuntaval moel kogetud ja kujutatud nähtusi, millel pole (veel) selget loodusteaduslikku kirjeldust. Kogemusobjekt on seega korduva kujutamise kaudu kultuuris kinnistuv arusaam, mitte teadmusobjekt ega mis tahes ilukirjanduslik „kogemuslik teadmine” (ingl *experiential knowledge*), isiklik elamus ega fantaasialend.

Kogemusobjektide määratlus hõlmab mitut tõesusele osutavat tunnust, nagu vaatlustulemuse korratavus ning kirjeldatud nähtuse kasutatavus (luules) ja kogemusobjekti kaudu edasi antava teadmuse kooskõla loodusteaduslike teadmisetega. Näiteks võiks järeldada, et kui esteetilistel kaalutlustel loodud fantaasial („pettusel”) on luules peamiselt uudsuse ja põnevuse eesmärk ning tekst peab usutavuse saavutamiseks säilitama piisavalt tõde (Väljataga 2009: 509), siis korduvad elemendid vastavad pigem tõe. Sel juhul võivad kogemusobjektid olla heuristilised lähtekohad võimalikele teadmusobjektidele (nt teaduslikult uuritavate hüpoteeside abduktiivse püstitamise kaudu). Need epistemoloogilised omadused eristavad kogemusobjekti korduvate motiivide seostamisest juba väiteliselt sõnastatud teadmusetega (nt Nakawake, Sato 2019) ja osutavad, kuidas kirjandus saab luua eriomast teadmust.

Eraldi küsimus on, mil määral põhineb kogemusobjekti kujutamine kultuuris juba varem kinnistunud märkamis-, tõlgendus- ja väljendusviisil (vrd Edmund Husserli käsitlusega nähtuste „settimisest”; Moran 2026). Ent ka sel puhul võiks eeldada (kunagi) kordunud tajumuslikku alust. Ilmeka osutuse tõlgenduse valikulisele kinnistumisele leiab ka uuritavast metsaluulest:

- Joonistasin metsa / ja metsa kohale päikese. / Inimesed ütlesid: / see on hommik. / Keegi ei öelnud: öhtu. (Aleksander Suuman, lk 87)¹

¹ Siin ja edaspidi viidatakse antoloogiale „Südames laulavad metsad” (Kareva 2024) üksnes leheküljenumbriga.

Seega on artiklil kaks põhiküsimust: 1) milline loodusteaduslik teadmine või arusaam peegeldub eesti metsateemalises luules ja kuidas; 2) milline korduv või selgepiiriliselt edasi antud kogemus või kujutus võiks olla loodusteaduslikult käsitletav, ent mida on seni vähe kirjeldatud? Kuivõrd luulelt ei eeldata maailma kirjeldamist tervikuna (samahästi võib eeldada hoopis selle vältimist; nt Culler 2015: 185), siis pole põhjust küsida, kas luules on midagi loodusteaduste jaoks olulist **puudu**. Küll väärib esimese küsimuse laiendusena uurimist, miks mingid teadmised peegelduvad luules rohkem kui teised. Analooiliselt ei saa väita mõne kogemuse puudumist, kuid on huvitav, mis laadi metsakogemused on andnud luuletajate väljendus- ja kujutlusvõimele kõige rohkem ainet.

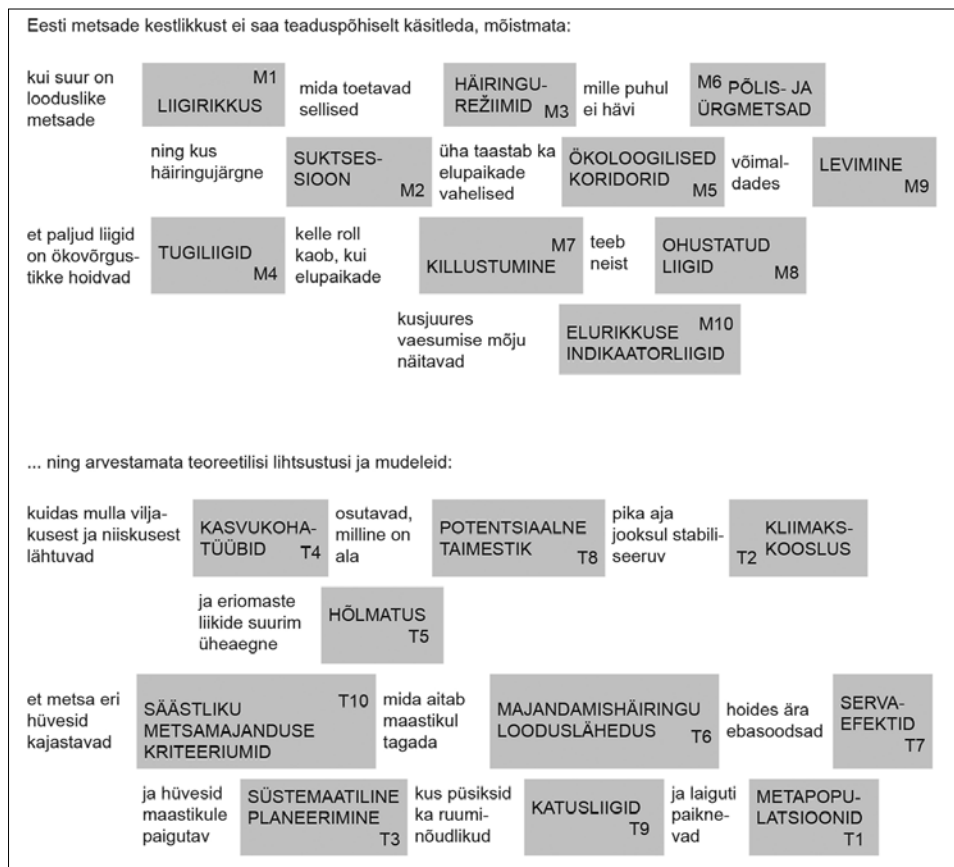
Materjal

Uuringu materjaliks on 71 autori 235 eestikeelset poeetilist teksti (sh mitmest fragmendist koosnevad tekstipõimikud) Doris Kareva koostatud metsaluule antoloogias „Südames laulavad metsad” (2024). Kaks kolmandikku neist tekstidest osutab metsale kui ökosüsteemile, mis võib olla nii reaalne kui ka unenäoline. Nende kõrval leidub antoloogias hulk tekste, mis keskenduvad üksnes puudele (14%), kirjeldavad soid (2%), mainivad metsa reaalse maastiku osana (11%) või mõttekäigus taustakujundina (7%). Olen seda mitmekesisust ökoloogilise tõlgenduse andmisel arvestanud.

Muidugi on võimalik, et ainukoostajaga antoloogiast on osa „kollektiivset metsateadmist” valikuliselt välja jäänud. Samuti ei paku uuritud valik metsa poeetilise käsitluse ajaloolist ülevaadet, sest XX sajandi esimesest poolest on antoloogias ainult kolm autorit ja puudu on nii mõnigi, kes on metsa palju käsitlenud (näiteks Henrik Visnapuu ja Bernard Kangro). Ent käesoleva uuringu jaoks on esmatähtis, et valim loodi ökoloogilistest küsimustest sõltumatult ning hõlmab mitmekesisist autorkonda.

Tekstianalüüs

Tekstide analüüs jagunes kolme ossa. Esiteks uurisin, milliseid **elustikuliike** metsaluuletustes otse või äratuntavana mainitakse. Liigid on teadmusobjektidena huvitavad elusolendite loomulike kategooriatena ja neid on (bioloogiliste mõõndustega) lõplik, mõõdetav arv. Paljudel liikidel on kultuuris juurdunud nimetused (nt Mäger 1969; Vilbaste 1993). Tunnetuslik pinge seisneb selles, et inimene märkab paljude seast konkreetseid elusolendeid, kuid neid üldiselt nimetades või kirjeldades võrdustab nad teiste sarnastega. Tekstis teeb ta lisaks valiku, keda ja kuidas mainida. Luule vaatlusel on niisiis tähtis see, milliseid üldistusi ja isikupäraseid võtteid kasutab luuletaja looduse kujutamiseks. Sama pinget kirjeldab Valsineri (2021: 277) kultuuripsühholoogiline käsitlus tähendusloomest kui ühtaegu kategooriatesse jaotamise ja nüansside lisamise protsessist.

Joonis 1. Uuringus kasutatud mõistete (ülal, tähis M) ja teoreetiliste üldistuste (all, tähis T) mõistekaardid.

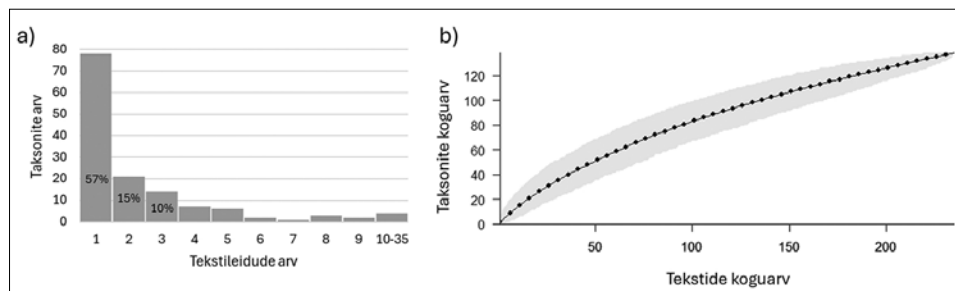
Esmaolt omistasin igale luuletuses mainitud või äratuntavalt kujutatud looduslikule liigile täpseima võimaliku taksonoomilise nimetuse. Liikide üldarvu uurimiseks kasutasin ökoloogias tavapäraseid rarefaktsioonimeetodeid, mis jälgivad uute liikide lisandumise sagedust valimiüksuste (siinkohal tekstide) lisandudes. Tulemust saab võrrelda 16 000–20 000 liigiga, kes Eesti metsades elavad (Lõhmus, Soon 2004). Selleks tuli ühendada esmased üldmäärangud tõenäosuse alusel täpsematega, nagu järgnevas näites rahnidest, keda on Eestis kaheksa liiki. Kahes luuletuses on nimetatud muusträhni (Berit Petolai, lk 95; Timo Maran, lk 231) ja ühes väike-kirjurähni (Maran, lk 136). Eesti kõige tavalisemat liiki, suur-kirjurähni, ei ole küll nimetatud, aga kirjelduse põhjal on tõenäoliselt just temast juttu värssides „rähn aknaraami õõnestab” (Heli Illipe-Sootak, lk 105), „rähn / igavikuga üksi põlenud puul” (Jaan Kaplinski, lk 109) ja „rähn seal [härmatanud puul] kukub taguma” (Minni Nurme, lk 120). Kuna sama liiki ei saa välistada kahes sümbolis (Ellen Niit, lk 121; Kaplinski, lk 122), siis on kõik viis viimati nimetatud juhtu märgitud rarefaktsioonianalüüsis suur-kirjurähnideks ja järelikult on kokku kujutatud kolme rähniliiki.

Teiseks uurisin 20 **metsaökoloogilise** teadmusobjekti leidumist igas tekstis. See hõlmab kümmet mõistet ja kümmet teoreetilist üldistust (mõistekaart joonisel 1), mille määratlesin 2024. aastal koos metsaökoloogide Eliisa Passi ja Liina Remmiga projekti „Kestliku looduskasutuse kultuurifiltrid ja neile vastavad tulevikuvisionid Eestis” (KUM-TA6) raames. Valik lähtus avalikus metsandusdebatis käsitletud majandamise ja looduskaitse dilemmadest, oli käesolevast uuringust sõltumatu ning sõnastatud kujul: „Eesti metsade kestlikkust ei saa teaduspõhiselt käsitleda, mõistmata ... (mida)”. Käsitlen teadmusobjektide kajastumise sagedust tekstikogumis ning valikulisuse võimalikke põhjuseid (tuntus, aktsepteeritus, esteetiline väärtus jm).

Kolmandaks sõnastasin selle uuringu jaoks kaheksa **kogemusobjekti**, mida pean oma kogemuse ja lugemuse põhjal (sh teised Eesti looduskogemuste jäädvustused, nt Piiper 1975; Jüssi 1986; Rinne 2021; Remm 2022) metsas tõenäolisteks ja olulisteks. Nende valik ei ole süsteemne ning need on esitatud esmajoones kontseptuaalsete näidetena, kuidas kogemusobjekte võiks teaduse uurimisel kasutada. Kõigi puhul olen siiski arvestanud terviktaju põhitelgi: helid, värvid ja vormid, aeg ja protsessid ning looduskogemuse mõju inimese seisundile.

Elustikuliikide arv eesti metsaluules

Eesti metsaluules leidub liiginimesid küll paljudes tekstides, aga hõredalt. 235 uuritud tekstis oli mainitud 138 Eesti metsadega seostatavat taksonit (liigid + üldistatud rühmad), kokku 375 korral. Neist 61 taksonit (213 mainimist) kuuluvad taimeriiki, 67 taksonit (145 mainimist) loomariiki ja kümme taksonit (17 mainimist) seeneriiki, sh samblikud. Enamikku on mainitud üksikutes luuletustes, ainult 25 taksonit (18% taksonitest) leidis rohkem kui kolmes tekstis (üle 1% tekstidest; joonis 2a) ning neli – kuusk, kask, mänd ja „sammal” – vähemalt kümnes tekstis.

Joonis 2. Metsaelustiku taksonite (liikide, liigirühmade) mainimine tekstides: a – jaotus tekstis leidumuste arvu järgi, b – keskmine kumulatiivne arv tekstide lisandudes (tekstide järjekorda juhuslikult muutev rarefaktsiooniala, 95% usalduspiiridega).

Akumuleerumiskõvera (joonis 2b) põhjal saab prognoosida, et isegi luuletuste arvu mitmekordistades ulatuks taksonite arv kõige rohkem kaheksajani. Seega on eesti luules käsitletud umbes 1% Eesti metsaelustiku nimetustest. Siit hargnevad küsimused: kes ja miks on nimetamisväärne? Kuidas kombineeritakse luules metsaelustiku

üldistusi üldtuntud ja üllatuslike liiginimedega? Kas metsa elurikkuse väljendamist väheste valitud kujunditega kompenseerib mingi elusolendite individuaalsust rõhutatav võte?

Liigid kui poeetilised kujundid

Luules on liiginimetusi sageli üldistatud isegi siis, kui autor neid teab. Näiteks mainib Kaplinski (lk 9) tamme otsast pähe kukkuvat *rohelist väikest mardikat* ja Indrek Hirv *musti sitikaid* „kesk tukke ja tuhka” (lk 14) – see on teistsugune tähendusloome kui lehekärsakate või metsasitikate määramisel ja vaatlemisel.

Tüüpnäide on *sipelgas*, mis esineb kuues tekstis. Analüüsis lugesin need kõik üheks taksoniks, kusjuures Aado Lintropi täheldatud „võimsad sipelgapesad” (lk 159), Maimu Bergi värsid „Eestlane armastab [...] Sipelga murepesi” (lk 255) ja Timo Marani lause „Ainult sipelgate rada / käib meenutamas metsa vägevust” (lk 256) osutavad metsakuklaste rühmale, keda on Eestis seitse liiki (sipelgaid üldse on üle 50 liigi). Konteksti vaadates kujutavad tõenäoliselt sama ka Hasso Krulli „sipelgapesas sagitakse” (lk 19) ja Heli Illipe-Sootaki read „pesa kerkib sipelgal / poollagunenud tuulekojas” (lk 105). Kaplinski sürrealistlik „üle leti astub karavan sipelgaid” (lk 122) võib küll olla inspireeritud mõnest muust liigist, sh tillukesest vaaraosipelgast. Ent mitmel juhul pole kahtlust, et kuklase nimetamine sipelgaks on teadlik valik: eri autorid kasutavad mitmekümne liigi ja nende paljude võimalike eluavalduste märkimise asemel ühtainsat katussõna ja seostavad sellega kindlad kujundid (*pesa*, *ühisrada*, *sagimine*).

Samamoodi on kasutatud tavalisimat üldnimetust *sammal* (23 teksti). Kuigi Eesti metsades kasvab üle 250 liigi samblaid (Lõhmus, Soon 2004: 74), on luuletustes nimetatud ainult kahte perekonda: karusammalt (2) ja turbasammalt (1). Samamoodi üldistatakse putukaid (lisaks sipelgatele); erandlik on Krulli luuletus (lk 25), kus kõrvuti tegutsevad *kumalane*, *sirelane*, *vaablane*, *kihulane*, *liidrik* ja *õiekärbes*.

Eeltoodut saab laiendada korduvalt mainitud täpsetele liiginimedele: usutavasti pole needki lihtsalt autoritele tuntud ja sümpaatsed olendid, vaid ühtlasi teadlikult valitud sümbolid andmaks edasi metsa olemust või metsakogemust (vt ka Önnepalu 2026). Sellele viitab üldnimetuste ja täpsete (eeldatavasti sümboolset tähendust kandvate) liikide kombineerimine paljudes tekstides, näiteks:

- Veel põdrad tulevad, veel püsib mets. / Veel hoiab orav saba ruuget leeki. // Veel sõnajalg ei astu jalga. / Veel sambla pehmed käpad. (Kalju Lepik, lk 156)
- mina olen ikka veel metsas / vana kõrge kuuse taga / sambla all sügaval maa põues (Livia Viitol, lk 167)
- SAMMAL ON KAJATULT SÜGAV ja sammaste all on mee ja mesilaste lõhna (Jaan Kaplinski, lk 109)

Ootuspäraselt esineb enim puude liiginimetusi (13 liiki; 29% kõigist taksonituvastustest), sh moodustavad esikolmiku Eesti metsade kolm tavalisimat liiki mänd,

kuusk ja kask. Kujundina eelistavad autorid kuuske (35 tekstis, sh kuusikud), mida looduses leidub vähem kui kaske (21 tekstis; sh äratuntavalt nii aru- kui ka sookask) ja mändi (16 tekstis). Järgnevad tamm (9), haab (8) ja pihlakas (7), kellest ainult haab on Eestis arvukas metsapuu. Põõsaid (7 liiki) mainitakse puudest palju harvem ja neistki sagedamini pajusid (3), kes tähistavad luuletustes pigem puukujulisi liike – täpsem nimetus oleks remmelgas, mida aga ei ole kasutatud. Kääbuspõõsad ehk puhmad (6 liiki) on isegi rohkem esil, eriti sookail, kanarbik ja pohl (igaüks 5 tekstis) ning mustikas (4). Rohhtaimi on 32 taksonit, kellest liigina mainitakse kõige enam metsmaasikat (4) ja jäneseapsast (3), tavalised on ka üksnes ühisnimetusena märgitud sõnajalad (5).

Luuletustes mainitud loomaliikidest peaaegu pooled on linnud (29 liiki), aga mainimine on hajus: kõige rohkem on (suur-kirju)rähnide (5 teksti) ja (kodu)-kakkudega (4) seostatavaid kirjeldusi (vt ka tuletuskäiku eespool). Populaarseimad loomad on imetajate seas (kokku 15 liiki): hunt (9 teksti), põder (8) ja metskits (8). Putukate seas (kokku 19 taksonit) domineerivad juba koondnimetused: sipelgad (6 teksti), kimalased (5), sääsed (4) ja kiilid (4). Kolmes tekstis esineb meemesilane ja kahes kuuse-kooreürask. Seeneriigi kohta kordub äratuntavana üksnes maapinda katva (põdra)samblikuvaiba mainimine (3).

Tõnu Õnnepalu (2026: 318) hinnangul oli umbes Teise maailmasõjani eesti luules vähe taimede liiginimetusi ja needki enamasti traditsiooniliselt „ühest värsist ja salmikust teise” rändavad ühiselt äratuntavad märgid või kokkuleppelised sümbolid. Liiginimed muutusid mitmekesisemaks ja vähem tuntud taimi hakati rohkem nimetama 1960-ndatel, põhjuseks nii üldised muutused esteetikas, konkreetset eeskujud (eriti Uku Masing) kui ka eluviisist tingitud talupoegliku loomulikkuse asendumine luuletajates tärgranud loodusuurijalike huvidega (Õnnepalu 2026: 321).

Elusolendite individuaalsus

Liiginimede valik ja koondamine poeetilisteks kujunditeks ei muuda asjaolu, et teise elusolendiga kokkupuutumise kogemus on esmaselt individuaalne nii vaatlejale kui ka vaadeldavale. See ajendab küsima, kas selliste kokkupuudete puhul võiks teise elusolendi üldist nimetamist luules kompenseerida mingi muu osutus individuaalsusele. Tundub, et see nii ei ole (ühe suure erandiga). Tüüpüldistused *sipelgad* ja *sammal* jäävad enamasti lausa taustakeskkonna detailideks, harvade värvi- või vormitäpsustustega:

- mis oleks, kui teeks ühe uinaku? / küljealuseks niiske sügavroheline sammal (Merili Tammiste, lk 22)
- Kuu paneb põlema / nõmmelagendiku karusambla. (Aleksander Suuman, lk 155)

Maismaaselgroogsete kujutamisel võiks isiklik äratundmine, empaatiline hoiak olla kõige loomulikum, sest nad on metsaliikidest inimesega bioloogiliselt kõige

sarnasemad. Leidsin aga, et imetajaid ja linde on luules mainitud samamoodi üldiste liiginimedega nagu rohttaimi (ja erinevalt puudest, vt allpool). Ainus tekst sama looma korduvast ilmumisest on Peep Ilmeti „Laugas ja susi” (lk 67), kus aga puudub lüüriline mina: luuletus jutustab looma ja lauka suhte tekkimisest, ning inimene on hundi vaenlane. Liigi tasandile üldistatakse isegi selgelt individuaalsed loomade tegutsemise episoodid:

- Mets härmatises surnuvaik, / [---] / hunt, põder, metskits ägavad. (Juhan Liiv, lk 200)
- mu mets mu maa / kask kasvab koduukse lävel / rähn aknaraami õõnestab (Heli Illipe-Sootak, lk 105)
- Sinu lõhn metsaserval – tuhat nähtamatut aineosakest, / ootamatus metskitse silmades. (Timo Maran, lk 112)

Neis näidetes osutavad loomanimetused mis tahes või (Liivi tsitaadis) igale seda liiki loomale, seevastu kahes viimasel näites on inimene indiviid (*mina*, *sina*). See viitab enese ja maailma vahelisele poeetilisele pingele: looma isikustamine tähendaks lubada ta üle piiri. Kahes Berit Petolai luuletuses saab looma indiviidina mõista pärast tema muutumist: ühel juhul muutub minategelane emakaruks (lk 95–96), teisel juhul külastab teda unes paljude kakkude kuju võttev olend (lk 89–91). Vahel loob loomale näilise individuaalsuse küll konkreetne paik või kohtumine, ent kui samas kohas ilmuks välja teine isend, siis poeetiline kirjeldus vahest ei muutuks: „See on siil, kes sealt tuleb. Siil – visa kui jonn. // [---] Ja korraks ka mind otse silmast silma / ta vaatab ivake imestavalt” (Mart Raud, lk 84). Samamoodi võidakse kohtuda taimega: „lihtsalt niisama olles ja võites / minu jänesekapsad on õites” (Kaplinski, lk 104).

Metsloomade umbisikulisele kujutamisele võiks pakkuda kolme seletust. Kui luule kätkeks üksnes vaatlust, võiks põhjus olla loomadega kohtumise põgusus. Näiteks suurte puude juurde saab tagasi minna, neid tundma õppida. Ent põgusus ei välista püsivat muljet ning seda seletust ei toeta luulemina korduv samastumine loomaga ja tunne, et metsloomana mõistaksime metsa paremini:

- Olen võõtorav / oma unenäo kuusel / Lõputud laaned (Andres Ehin, lk 43)
- Mets on haige, mets valutab. / [---] / Ka mina, musträhna noorem poeg, / ei tea rohtu, mis avitaks. (Timo Maran, lk 231)

Teine seletus on üldisem: kui luule pürib sakraalsusele (Kaplinski 2004: 310), siis võidakse pidada väärtusetuks kõike, mille tähendus või olulisus ajas kergesti muutub (vrd Undusk 1998: 12). Nõnda võiks isend tunduda vähem oluline kui liik ja see omakorda vähem oluline kui ökosüsteem. Püüdlust loodus üldisena hoida väljendavad vähemalt kaks teksti, kuid jääb selgusetuks, miks loom on sama umbisikuline nagu taim või eluta loodusobjekt:

- las ta [mets] olla läbimatu, / müstiline pime, / ära suhu tahagi / iga taime nime. (Merike Õim, lk 99)
- tardunult laugas ja susi vaatasid teineteist / mõeldes mõlemi mõtet – oh mida teatakse meist (Peep Ilmet, lk 67)

Täiendava põhjusena üldistele loomakujutistele pakun, et bioloogiline sarnasus inimesega toob kaasa kultuurilise tagasipörke: kui metsloom oleks indiviid, oleks ta minusarnane (vt ka ülaltoodud näiteid luulemina piirist), see aga muudaks minu ja maailma suhet. Loomade objektistamisel on pikk ajalugu, mille ümberhindamist takistab Erica Fudge'i (2002: 8) arvates just inimese eksistentsiaalne hirm. Lisaks võib loom, erinevalt taimest, realsel kohtumisel ettearvamatult käituda, luua olukorra, millega inimene peaks leppima. Näiteks Merili Tammiste metsakujutusse kuulub võpatus „mööduvate metsloomade pillkude peale” (lk 22). Mõni loom võib ohtlik olla: need olukorrad on reaalsuses küll haruldased, aga püsivad teadvuses, nagu kohtumine rästikuga („siit ta läheb siuvukirja / [---] / judin käib mul ihust läbi – / [---] / palun kaitset lapse kombel”; Nurme, lk 73). Nõnda võib tunduda – moraalse distantseerumisena (nt Timm 2016) – turvalisem mainida luules looma kui metsapildi detaili, mitte kui subjekti, kelle elu inimene oma kohalolekuga ilmselt häirib ja kes võib-olla peab teda koguni vaenlaseks.

„Puud, kõrgemad olendid” (Aleksander Suuman)

Elusolendite poeetilises üldistamises ja umbisikustamises on siiski selge erand: puud (vt ka Önnepalu 2026). Nagu märgitud, keskendubki hulk tekste üksnes puudele, mis peegeldab erisuhet. Puud on luuletustes sageli isendid, metafoorides lausa inimsarnased – ka selle poolest, et nende individuaalsust ei vähenda asjaolu, et neid on metsas palju.

- Päike viskab end metsateel kasele vastu / ja ta raasuke tyve / on kui Su niudekaar. (Uku Masing, lk 37)
- Iga puu metsas / teab oma nime (Indrek Hirv, lk 54)
- sarnlen härmatanud puule – / rähn seal kukub taguma (Minni Nurme, lk 120)
- Kui tuleb kevad, / kõik mäletavad – / puu lehti, linde, pahka (Livia Viitol, lk 53)

Puude individuaalsus laieneb inimese isiklikule suhtele puuga, sealt subjektsuse tunnistamisele ja ilmselt just sedakaudu üldisele sakraalsusele. Neid psühholoogilisi ja kultuurilisi aspekte ma siinses ökoloogilise fookusega artiklis ei käsitle. Märgin üksnes, et sellised seosed on omased paljudele kultuuridele (nt Sax 2023; Vainio jt 2024) ning väljenduvad eri moel ja eri liiki puude puhul ka eesti metsaluules:

- Vana kuuse alla iidne rahu / [---] / ja see tunne sinu kaotusest // [---] / Surun koore vastu ootel pihud (Merike Õim, lk 119)

- paljajalu kuskilt koju tulles / seisatan pihlaka ette (Jaan Kaplinski, lk 139)
- ta otsis ühte suurt ja tihedat / mändi mis oli talle millegipärast eriti sümpaatne kuigi / selle ümber ei kasvanud ühtki noort puud ta leidis / oma männi vae-vata ning jäi selle alla liikumatult / seisma (Rein Raud, lk 12)
- See suur puu sureb aeglaselt / [---] / nii et lõpuks miski ei enam ei varja / [---] / selget sirget joont otse üles (Eeva Park, lk 217)
- mida pikemalt mõnda puud vaatad / seda selgem on et puud / ongi jumalik-kus et puud / ongi õndsad on pühakud puud (Mirjam Parve, lk 100)
- Sa vaata, Juhan, seisata. / Puud pühad on. Ja iga päev. (Juhan Viiding, lk 211)

Metsamaastik (teadmusobjektid M5, M7, M9, T1, T7)

Teadmusobjektide analüüs kinnitab oletust, et luuletused peegeldavad mitmekesisist ökoloogilist teadmust, kuid eri määral selle tahkusi.

20 teadmusobjektist ei õnnestunud luulevalimist selgepiirilisel tuvastada kolme (kaks mõistet, üks teooria), mis tähelepanuväärselt on kõik seotud (metsa)maastike **sidususega**: M5 – ökoloogiline koridor (ühendustee, mida mööda saavad liikuda liigid ja protsessid), M7 – killustumine (eelmise vastand) ja T1 – metapopulatsioonide (laigutiste ühendatud asurkondade püsimise) teooria. Põhjus ei ole asjaolu, et elusolendite levimist (M9) ei märgata; vastupidi, tekstid kirjeldavad mitmesuguseid levimisviise, näiteks:

- seemneid pudeneb puult / nagu külluse sarvest. – (Minni Nurme, lk 13)
- [oravad] peidavad / külma talve eest / uute aegade seemneid (Indrek Hirv, lk 14)
- TUUL KANNAB ämblikke / üle niidu ja jõe, mets / seisab mõlemal pool mõlemad peod lahti (Jaan Kaplinski, lk 139)

Ilmselt metsa väljakujunenud luulekujund lihtsalt ei klapi arusaamaga killustumisest. Olgu poeetilise kogemuse või metafoorina – (Eesti) mets on pigem suur, sinna minnakse sisse, seda läbitakse ja sellest jõutakse välja:

- Mets oli suur. Mets seisis nagu müür. (Doris Kareva, lk 108)
- kui peitusime koos küti eest kuusemüüri hämarasse ilma... (Berit Petolai, lk 93)
- Vahel, kui oled metsas tunde hulkunud, jõuad / korraga metsa servale. (Andrus Kasemaa, lk 125)
- on meel kui mets mis vastu ööd on varje täis / [---] ja sellest metsast ei vii välja ühtki teed (Veiko Belials, lk 81)

Ernst Enno „Latvade kõne” kirjeldab pateetiliselt, kuidas puulehtede kaudu „sosin liigub üle ilmamaa” (lk 35). Neid kujundeid ei sega kogemus, et metsa leidub pärismaastikel tukati: „Tumekuldsed kuusetukad” (Jaak Johanson, lk 132); „läbi

metsatuka paistab / tuttav tuluke” (Talvike Mändla, lk 219); „Kui taevaservas tardub metsatukk / kui eha all on tumenemas kuusik” (Andres Ehin, lk 46). Samuti on luules mitmekülgsest kirjeldatud servaeffekte (T7), näiteks metsast valguse kätte jõudmist (Kasemaa, lk 125), inimese ja siili kohtumist metsaservas (Mart Raud, lk 84), väikese metsajärve suhet „millimeetri haaval” läheneva metsaservaga (Heljo Mänd, lk 50) ja lumesulamisest lähtuvat kujundit, et aeg kaob viimasena metsaservast ja metsa alt (Kaplinski, lk 271).

Kuna mets on luulekujutustes ühtne ja sidus, siis avaldub inimõju seal nii, et mets jääb tühj(em)aks:

- Mets. Täna on siin väga vaikne. / [---] / Loomad ei hulgu siin juba ammu enam (Hasso Krull, lk 227)
- Mets on haige, mets valutab. / [---] / Linnud ei laula, on lahkunud. (Timo Maran, lk 231)
- Metsadest jäänud vaid servad. (Mae Mets, lk 251)

Liigirikkus ja erilised liigid (teadmusobjektid M1, M4, M8, M10, T5, T9)

Ehkki luuletaja valib, milliseid liike ja kuidas nimetada (vt eespool), peegeldavad luuletustes leiduvad liigiloendid üldist tunnetust, et metsas on suur liigirikkus (M1). Mõnel juhul piirduvad loendid puuliikidega (Maran, lk 55; Priidu Beier, lk 118), teisel esindavad need eri liigirühmi, keda on kujutatud kohapeal ökoloogiliselt seostatuna (Krull, lk 25; Kaplinski, lk 109; Maran, lk 136) või samal maastikul eri elupaiku asustavana (Petolai, lk 92–93; Ilmet, lk 111; Parve, lk 178).

Krulli (lk 25) tekstis on selline mitmekesisus üheselt hea („mets on ju lõbus”), mida ei märka üksnes „peni [kes] tõmbas jälle leebet / jälle küla vahele pulma”. Sarnaselt vastandab Kaplinski metsa autentsuse inimlikele ebakõladele: „LÄBI SEST VALEST LÄBI SEST VALUST / lajuke kevadist metsaalust” (lk 104). Need hoiakud vastavad tänapäeva looduskaitseteaduse normatiivsele alusele, et elurikkus on hea, isegi kui see mõnikord segab iseenese nautimist:

- Istuks täna siin kaua, / aga sääski on esimest korda / tõesti liiga palju. (Tõnu Önnepalu, lk 114)
- Kui karu kohtad metsateel, siis jookse ta eest ära. / Muidu viib karu sind enda pessa ja hakkab sinuga kodu / mängima. (Andrus Kasemaa, lk 94)

Ehkki liigirikkust tajutakse ja hinnatakse luules seostatud tervikuna, ei tõsteta esile funktsionaalselt erilisi **väikeसारvulisi liike**, nii nagu seda mõistetakse tänapäeva (looduskaitse)ökoloogias. Siia kuuluvad liigid, kes on kooslustes suure mõjuga (M4 – tugiliigid, ingl *keystone species*), tänapäeval ohustatud (M8) või elurikastele kooslustele tunnuslikud (M10 – elurikkuse indikaatorliigid). Sama tähendusväljaga haakuvad rakenduslikult olulised arusaamad, et liigivaesemad kooslused on liigi-

rikaste koosluste alamhulgad (T5 – hõlmatus, ingl *nestedness*) ja et suure pindala-nõudlusega liikide, katusliikide (T9, ingl *umbrella species*) kaudu saaks kaitsta suurt osa maastiku elurikkusest. Liikide funktsioone küll peegeldatakse ja samuti kirjeldatakse erakordseid kohtumisi nendega, kuid luules ei kujutata liikide ja inimtegevuse vahelisi keerulisi ökoloogilisi ahelaid:

- aga lumi / ei armasta neid [kuuski] rohkem / kui see kahvatu sammal, / mis igavesti / ripub nende randmeilt. (Viivi Luik, lk 216)
- Läbi liha läbi luu / tungib kassikaku huige / ürgne nagu veretuige (Andres Ehin, lk 71)
- üks võõras lind / on ilmunud siia metsadesse, / vilistab imeliku valju häälega (Tõnu Õnnepalu, lk 161)

Liikide ohustatuse otseseimad osutused on ajujahi eest põgenev üksik hunt (Ilmet, lk 67) ja metsataadi korraldus puudele valvata „karvaste, suliste pesaaset” (Nurme, lk 98). Lindude kadumise traagikat kujutatakse aga hoopis tavaliste liikide kaudu:

- ka varesel on valus! / Ta kohe tiivad sirutab ja läheb / igaveseks ära sellelt maalt (Kristiina Ehin, lk 243)
- tänavu kevadel kuldnokk ei naasnud / pargid jäid vaikseks (Karl Sander Erss, lk 248)

Metsaökosüsteemid (teadmusobjektid M2, M3, M6, T2, T4, T8)

Ökoloog näeb metsa **muutuva ökosüsteemina**, mis areneb aastakümnete ja sajandite jooksul kindla seaduspära järgi (M2 – suktsessioon) ja võib stabiliseeruda (M6 – põlis- ja ürgmets; T2 – kliimaksoosluse mudel), olenevalt liikidest ja kasvukoha tingimustest piirkonnas (T4 – kasvukohatüüpide teooria; T8 – potentsiaalne taimestik) ning häiringute esinemisest maastikul (M3 – häiringurežiim). Eesti metsaluules on kõik need kuus teadmusobjekti hästi esindatud ja mõnikord samas tekstis ühendatud. Näiteks Minni Nurme (lk 115) kirjeldab mahajäetud kütisepõllule kasvanud kuusikut (M2, T8), Paul-Eerik Rummo (lk 192) kesk kanarbikku kasvavaid noori mände, kellest oodata mastipuid (M2, T4), ning Mae Mets (lk 76) pohlakorjamist vanal kanarbikusel, noorte puudega raiesmikul (M2, T4).

Suhtumine protsessidesse võib aga olla üsna erinev, eriti metsa kui metsistumise sümboli puhul (vt K6 allpool). Ökoloogiliselt huvitav on Madli Morelli „Raukmets”, mis on „vana ja väsinud”, „tume ja tudisev”, „põdur ja põdenud” (lk 166). Kirjeldus hõlmab üksnes männipuid „oksaräguste tüvede”, kolletunud okaste ja „käibinud käbide” müriaadiga; seal pole ühtki teist elusolendit peale noore lüürilise mina. Nii-suguse päriskoosluse võib leida pigem liigtihedana istutatud keskealisest kultuurpuistust kui looduslikust metsast.

Metsakasvatusteadlik on Aleksander Suumani „Olemise laul” (lk 116, vrd Suuman 1975: 9), kus looduslikku arengut on kirjeldatud raske ja rängesse raami surutuna („Ürgmetsa puuna oma kõrgusjärku / ja valguses[s]e kuuluda vaid tohid”) ning kus sellest hälbiv puu murdub või haigestub. Inimene on hea, kui pakub puule halastussurma („Hea metsavaht sind varsti ära koristab, / et ei haaraks tervet laant see tõbi”). Sellele vastanduvad tekstid, mis omistavad põlismetsapuudele vabaduse ja iseolemise:

- Kus mujal elujõud nii visa / kui põlislaanes – / siin puude sügavas kohinas / tuul õõtsutab tugevaid latvu / ja seemneid pudeneb puilt / nagu külluse sarvest. – (Minni Nurme, lk 13)
- Vana mets on teistmoodi ja annab jõudu viisil, / mida isegi seletada ei oska. (Andrus Kasemaa, lk 24)

Kõige tavalisem häiringutegur eesti metsaluules on tuul (vähemalt 15 teksti), aga see on peaaegu alati leebe ning just elustab metsa, paneb puud kahisema. *Tuuline mets* võib olla ka meeoleu ja olemise kujund (Önnepalu, lk 135; Suuman, lk 173; Krull, lk 199). Samamoodi elustab poetilist metsa enamasti vesi – veesilmade ja ojadena, mitte aga purustavate tulvade või läbimatute üleujutustena. Tuli, täpsemalt metsapõleng, esineb uuritud valimis hävitavana ainult kahes luuletuses (lisaks on kahes tekstis maastikul põlenud puu), ent mõlemas on see elu ringkäigu osa: Hirve puu seisab „kesk tukke ja tuhka”, kuid selle seemneid kannavad laiali oravad (lk 14); Ly Seppeli metafoor *aja metsapõlemine* viib „olemise läbipaistvusse” (lk 170).

Kokkuvõttes on loodusjõudude purustav mõju eesti metsaluules haruldane.² Metsa kujutatakse looduslikult üsna rahumeelse ja stabiilsena, isegi kui sureb mõni puu (nt Maran osutab puude haigustekitajatele: lk 136, 138, 231). Üksikute eranditega (ülalmainitud Suumani „Olemise laul”) vaadatakse looduslikku arengut pigem eemalt, ühendades metsa kujundis juhuse ja paratamatuse, väärtuslikud elusündmused ja õnnetused (nt Kaplinski, lk 9; Belials, lk 81; Luik, lk 213). Kõige selgemini kirjeldatud (ajutisi) kannatusi põhjustab Eesti metsas pakane:

- Mets härmatises surnuvaik, / [---] / hunt, põder, metskits ägavad. (Juhan Liiv, lk 200)
- Tamm röögatab / praksudes pakases (Peep Ilmet, lk 268)
- külmast vabisev maailm ometi / vastu hommikut veidigi puhkab. (Hando Runnel, lk 202)
- kes metsa seadust tunneb eks see tea / et nähtud siin küll korjuseid küll vere jälgi / ja vaikiv linnupere talvetuisus nalgib (Minni Nurme, lk 141)

² Näide väljastpoolt siinset luulevalimit on Marie Underi (1958: 50) „Sügisemaru” (1909): kui torm metsast läbi mähisedes murrab puid ja „kohutab tigidalt hirmunud lindusid pesas”, „[t]õuseb kui salajast nuttu hiiest ja salust”.

Säästliku metsamajanduse ökoloogia (teadmusobjektid T3, T6, T10)

Metsade säästliku majandamise alustõde – et metsal on palju väärtusi ja inimese jaoks erinevaid hüvesid (T10) – on uuritud teadmusobjektidest eesti metsaluules kõige tavalisem. Bergi „Eestlane armastab metsa” esitab terve väärtuste loetelu (lk 255). Vladislav Koržets täiendab: „Mets on rohkem kui mõistame mõõta, / mõistame mõõta, tahame tahta” (lk 153). Üle 10% uuritud tekstidest nimetab mõnda metsa hüvet, sh ainelisi (Park, lk 74; Ilmet, lk 103; Rummo, lk 192), kõrvalkasutuslikke (Eha Lättemäe, lk 72; Nurme, lk 73; Önnepalu, lk 75; Mets, lk 76; Petolai, lk 77), esteetilisi (Mets, lk 42; Luik, lk 57), rekreatiivseid (Kasemaa, lk 11; Kaur Riismaa, lk 47; Mänd, lk 61; Jaan Kross, lk 110) ja vaimseid väärtusi või praktikaid (Önnepalu, lk 75; Ilmet, lk 103; Belials, lk 180). Enamasti on kirjeldus päris otsene, pihtimuslik:

- Vanas ürgses metsas suudan unustada kõik ning / tulla tagasi parema inimesena (Andrus Kasemaa, lk 11)
- PÜHAPÄEV, PÜHAPÄEV, / miks oled nii ilus? // Raiesmike valendus, metsade lumi (Mae Mets, lk 42)
- Kui ammu juba olen ma vari / rohkem kui valgus? / Korjasin suuri musti mustikaid / sellele küsimusele mõeldes. (Tõnu Önnepalu, lk 75)
- Metsal on ravitseja käed. / [---] riisub kokku / mu liigse kiiruse, / mu ruttamise. (Heljo Mänd, lk 61)
- kui vaatan metsa – kukul vastu palki / [---] / ei paista kalki maas ei taevas (Peep Ilmet, lk 103)

Lisaks on Eeva Park esitanud otsesõnalise kogemusliku õpetuse lepakoorest marjatorbiku valmistamiseks (lk 74).

Mõnevõrra on üllatav, et metsa väärtustele osutatakse luules nii otse. Jääb mulje, et metsas olemine ja selle hüvedest osasaamine on sarnaselt puude pühadusega nii läbitunnetatud või enesevaatluses oluline, et selle peabki üheselt välja ütleva.

Seevastu **ökoloogilisi võtteid** hüvede saavutamiseks (T3 – eri funktsioonide süsteemne paigutamine maastikule; T6 – looduslike häiringute jälgendamine) ei ole luules sama täpselt esile toodud. Järgnevad näited viitavad, et luule peegeldab teaduspõhiste asemel pigem traditsioonilisi või universaalseid loodushoidlikke toimimisviise ja elu väärtustavaid põhimõtteid:

- prügikasti kõrval, piid pudenemas, / oled peale lühikest pidu / mu okkaline vend (Eeva Park, lk 225 – osutus raiskamisele)
- linnupoeg vaid palub meie headust / hetke kus ei tuldaks valju saega (Kristiina Ehin, lk 243 – kevadise metsaraie pahupool)
- Mu vend, tõstes sõrme / ühelt sookvartaalilt teisele / [---] / jätkas: / [---] majad otse mägrakoobaste kohale (Aleksander Suuman, lk 240 – arendustegevuse dilemma)

- need polnud mustikad / vaid kokkukärgardatud kommipaberid (Aliis Aalman, lk 249 – metsaaluse prügi esiletoomine)

Sageli leidub just hiljutistes tekstides irooniast selle kohta, kuidas metsa kohtlemisel lahknevad teod ja väärtused (nt Erss, lk 247; Mets, lk 250–251; Maarja-Liis Mölder, lk 254; Leelo Tungal, lk 257), mis ilmselt on Eesti ühiskondliku metsadebati osa. „[S]eos tänase ja homse sinu vahel / on ainult sinu peas / ja nagu jumal / lakkab see olemast kohe kui / sina lakkad uskumast” (lk 248), üldistab Karl Sander Erss.

Kogemusobjektid

Kõik kaheksa selle uuringu jaoks eristatud kogemusobjekti (korduvalt kujutatud terviknähtust, edaspidi tähis K) esinevad metsaluulevalimis, kuid üsna eri määral. Neid võiks esmaselt üldistada nii, et see, milline mets on (vaikne – K1; terviklik – K2; iseväärtuslik – K4; metsistunud – K6), paistab luules kogemuslikult selgem kui see, mida lüüriline mina metsas teeb (tunneb huvi, otsib kontakti – K3; mõtleb, leiutab – K5) või mille poole püüdleb (tulevikuootus – K8).

K1 – metsavaikus

See on metsa terviklik helifoon, mis ei ole akustiline vaikus, vaid kombinatsioon teiste elusolendite kohalolu tunnistavatest helidest ja inimtekkeliste helide puudumisest. Vaikuse elusana tajumiseks peavad loodushelid olema meeldivad või lausa oodatud, mitte ähvardavad või ootamatud. Kui oodatud elusad helid puuduvad, siis tekib akustiline mulje „surnud metsast”, mis võib omakorda seostuda inimese põhjustatud vägivalla, vaigistamisega (nt McKinnon 2013).

Selliseid omadusi kirjeldatakse eesti metsaluules sageli nii eraldi kui ka üheskoos. Vahel kombineeruvad need süneseetiliselt värvidega, nagu *roheline kohin* (Kasemaa, lk 11) ja *tume vaikus* (Enno, lk 168; Petolai, lk 95). Metsavaikuse tüüpikirjeldused uuritavas valimis on:

- rahu on vaevumärgatav liikumine / vaikus on õrnade hääle kosk (Hasso Krull, lk 19)
- metsavaikus / rahuline // mitme mõõtme / tahuline (Siiri Sisask, lk 129)
- kaugelt kostev vaevukuuldavus / koosneks kui kõikidest hääldest (Anu Kree, lk 220)

Metsavaikuse juurde kuuluvad puude tekitatud helid. Pealtnäha vaikivatele puudele omistatakse kujutluslikke hääli, nagu „vahel kuiva ajaga on metsas lausa kuulda, kuidas puud / lürinal joovad kosutavat vihma” (Kasemaa, lk 174) ja „Puud räägivad / kõrges keeles. / [...] / Puusosinal, tasahilju” (Airis Erme, lk 190).

Metsa vaigistamise tüüpluuletus on Krullilt (lk 227), kes osutab lageraiele: „Mets. Täna on siin väga vaikne. / Täna ei unda saed, ei kiunu harvester, / siin ei olegi kedagi.

Isegi / mitte puid. / [---] / Kuulake vaikuse häält. Kuulake vaikides. / [---] / kuidas ta tahab midagi öelda, aga ei oska / [---] / Kuulake vaikuse kõminat. Vaikuse raginat. // See otse kummitab kõrvus. / Kummitusvaikus.” Metsa vaigistamise põhitunnus on lindude vaikimine (Maran, lk 231; Kristiina Ehin, lk 243; Erss, lk 248), seda isegi siis, kui *mets* sümboliseerib inimesi või rahvast: „Mets seisab üksi orus, / Ta kurvas südames / On vaikind linnulaulud; / [---] / Nüüd tuhat aastat juba” (Enno, lk 176).³

K2 – eluslooduse ühendkogemus

See on küllusliku, ülevoolava, värvi- ja vormirohke elu tajumine metsikus looduses terviklikuna (holistiliselt). Kui metsavaikust ja -rahu (K1) saab kogeda muu hulgas talvel, siis Eesti loodus lobbab eeskätt kevadel ja suvel. Mets on sel perioodil „kõik see” – ja „seda” on osasaajana raske kirjeldada teisiti kui „tajuvaljana” (Merleau-Ponty 2019: 18), mida vahendab isiklik tajumis- ja suhestumisoskus ja -valmidus (Ingold 2022: 6). Külluslik tajuväli ei ole siiski metsale ainuomane, samalaadse kogemuse saab võimekas vaatleja palju väiksema elurikkusega ökosüsteemis, näiteks rabas: „sajad värvid / sookail lehkab / murakad on peagi / valmis” (Mathura, lk 66).

Tervikliku looduskogemuse kirjeldamiseks on kaks põhivõimalust. Üks võimalus on nimetada koostisosi, nii et segunevad teadmus, osalus, visuaalne ja helipilt ning arusaam kirjelduse piiratusest:

- Kuuse juured ja pihlaka juured / läbisegi su jalgade all. / Tüvedel ripuvad samblikunarmad, / musträhn huikab, / ämblik ronib käsivarrele. / Kuidagi saab see kõik kokku / just praeguses hetkes. (Timo Maran, lk 112)
- Metsad lõhnavad soojas tuules, / ma ei tea mis see on, / kas väikesed roosad mustikaõied, / kas noored punakad haavalehed, / kas kaselehed, mis ka on veel noored, / kas kuusekasvud, kas kõik. (Tõnu Õnnepalu, lk 114)

Teine võimalus on jäädvustada poeetiliste vahendite abil pigem tajuprotsessi kui objekte, näiteks: „kõik rajad voolavad metsa sisse / metsa sees on kõikide radade pesa // iga puu taga on tunda / mõne metspagana lõhna” (Krull, lk 19), „Pilvede liikumist kuulan, / võrasid aeglaselt vangutab, kahinal hingab vahtrik” (Rummo, lk 182) ja „Kuused on kõrged / kuid upuvad ometi / lindude laulu” (Andres Ehin, lk 43). Neist esimeses on ühtlasi tervikpilti võimendav kujund, kese („kõikide radade pesa”).

Sageli antakse metsa terviktaju edasi üksnes puude ja nende keskkonnasuhte (valguse, tule, mulla, vee) kaudu (nt Juhan Liiv, lk 145; Enno, lk 126; Luik, lk 57; Aapo Ilves, lk 203–204; Õnnepalu, lk 209; Kaplinski, lk 267). Metsa keskne nähtav külg on vahelduv hämarus või (öhtul ja öösel) tumedus, viimane osutab ülekantuna ka näiteks üksildusele, tundmatusele ja isegi surmale. „Kui mõtlen surmast / siis

³ Lindude kadumise seost metsaraiega on eesti luules tõenäoliselt esmakordselt kujutanud Jaan Lõo 1916. aastal ilmunud luuletuses „Kodumaa metsad”: „Kõrgele tõuswad süllad ja riidad, / lõpmata woorid neid kaugele wiivad. / Ja linnud, kes tulnud lõuna teelt, / ei leia metsa enam eest. / Nad lendawad kaebades minema, / et kõrbeks muutub mu kodumaa.” (Lõo 1989 [1916])

näen metsa / mis on tume kuusik” (Lintrop, lk 159); „kuri kuusekohin minulgi on meeles kaugest / viiekümnendate algusest” (Luik, lk 196).

K3 – biofilia

See on inimeste kaasasündinud, intuiitiivne huvi eluslooduse ja elusolendite vastu ning tõmme nende poole (Wilson 1984: 1, 10). Biofilia on jätkuvalt uuritav hüpotees (Fukano, Soga 2025), mille olen siinses käsitluses eristanud elusolendite iseväärtusest (K4). Kõige selgemini avaldub see siira uudishimuna teada saada, kes on looduses märgatud olend ja mis ta seal teeb. Seda ei väljenda lihtsalt elusolendi märkamine või jälgimine, eriti kui talle omistatakse juba teada (sh ebatäpne) liiginimi või tegutsemise eesmärk (nt Hirv, lk 48).

Lapselikku uudishimu teiste elusolendite kohta midagi teada saada on eesti metsaluules erakordselt vähe. Kõige lähemal on Önnepalu (lk 161): „Ainult üks võõras lind / on ilmunud siia metsadesse, / [---] / Kes ta on?” Piiripealne on Mart Raua kirjeldatud vaatlus metsaservas, kus risukuhi hakkab liikuma („Need oksad – mis äkki nii kergitab neid, / et risuriit murdub kui ragelev leib?”, lk 84) ja sealt ilmub siil. Kuigi tekst väljendab üllatust, et siilil on „nii armsad ja arukad silmad”, järgneb kirjeldus sellest, kuidas siil (teadaolevalt) elab. Nagu loomade individuaalsust liikideks üldistades (vt eespool), paistab siingi pigem soov üldistada teadaolevat kui avastada uut.

K4 – looduse iseväärtus (ingl *intrinsic value*)

See on loodusobjektide, eriti elusolendite väärtus nende endi jaoks, olenemata inimese suhtumisest. See filosoofiliselt keeruline ja raskesti uuritav omadus on tähtis keskkonnaõiguses, sest iseväärtusest järelduks loodusobjektide „loomulik õigus” (Chapron jt 2019). Seetõttu pakub looduse iseväärtuse kogemuslik teadmus suurt praktilist huvi.

Iseväärtust saab kaudselt järeldada mitmest tunnusest. Üks on kahekõne metsaga, milles väljendub „metsa huvi”. Näited on *metsataadi* kujund ja metsalt kaitse palumine (Nurme, lk 73, 98), metsaandide palumine (Petolai, lk 77–78) ning metsa (Tungal, lk 252) ja hiiepuude kättemaks inimesele (Merca, lk 233). „Mu ainus mets, / tee inimesest taas inimene, / et ta olla edasi sinu ligimene” (Angeelia Pedaja, lk 263).

Teine tunnus on lüürilise mina kehastumine muuks liigiks. Neid on terve rida: Andres Ehin on võõtorav (lk 43), Petolai muutub unes linnuks (lk 92–93) ja ilmsi karuks (lk 95–96), Rein Raud (lk 12), Maran (lk 138) ja Kaplinski (lk 259) aga eri liiki puudeks. Osadust rõhutab ka sugulus: Maran on „musträhna noorem poeg” (lk 231), Park noore kuuse vend (lk 225), Rummo korraga pohlade poeg ja vaevakaskede vend (lk 151). Maran paigutab „Metsa pööramise” metafoori alla kuus liiki puid ning tema tekstidest leiab samastumise metsa kui ökosüsteemiga (lk 112, 136).

Puude eriseisund metsaliikide seas (vt eespool) peegeldub üsna selgelt ka subjektsuse omistamises:

- Puud on jäävad, / võime neile kindlad olla, / nad on igavesti meiekeelsed (Helvi Jürisson, lk 187)
- Me tundsime, kuis puude süda löi / ja kuulsime, kuis mullast võrsus rohi. (Jaan Kross, lk 110)

Eeltoodud näidete hulk ja mitmekesisus osutab metsalooduse iseväärtuse laialdasele kogemuslikule tunnustamisele, mis ei tähenda, et see lähtuks metsaluules ühest hoiakulisest alusest (arhetüübist; vt Lõhmus 2025). Esialgsel hinnangul on eesti metsaluule filosoofilised ja religioossed assotsiatsioonid väga mitmekesised ja iseväärtuse osutused ei piirdu animistlike hoiakutega, mida võib antoloogias märgata vähemalt 30 tekstis.

Metsahoiakute täpsemaks analüüsiks oleks oluline arvestada ka loodustunnetuse häiritust. Näiteks Hando Runnel kirjeldab metsavendluse taaka, kus inimestevahelised asjad projitseeritakse keskkonnale: „palju kurbi päevi kulus, / kuni laste meelest suri / mälestus, et mets on kuri” (lk 197). Traumeeritud kultuurimälu (vt Evans 2023) häirib ka metsarajal võõrast meest märkavat naist (Mets, lk 79–80). Hea kontrast sellele on Kasemaa luuletus (lk 24): „Inimene on õnnega koos, kui ta maja taga on kohe mets. / Siis tee vaid aken lahti ja oled ka nagu linnupoe, keda / mets äitab õhtuti magama.”

K5 – mets kui mõtlus- ja mõistmiskeskond

See kogemusobjekt kätkeb metsas juhtunud või metsast inspireeritud taipamishetke. Metsa kui mõtlus- ja loovkeskkonda on üldisena populariseerinud Valdur Mikita (2017: 126): „On metsi, kus on kerge raamatuid valmis kõndida.” Taipamishetkede võimalusele osutab metsaluules Viivi Luik: „Kes on mõelnud tuulele, mis kõnnib / päevad läbi laantes tasahilju, / selle juurde alla laskub tähti / okstelt öitsenuilt, mis valmis kandma vilju” (lk 57). Veel sagedasemad on osutused mõtlemisprotsessile (nt „mets on vakka / mõtlen omi mõtteid”; Belials, lk 180) ja ebamäärasele valgustuslikule või müstilisele hetkele (nt Viitol, lk 53; Ilmet, lk 111). Andrus Kasemaa (lk 24) püüab veidi ratsionaalsemalt seletada, kuidas ta vanast metsast jõudu saab, kuid peab leppima, et „Kõik ei ole nähtav, / aga on aimata, et see nähtamatu on võimas.”

Konkreetsed ahaa-kogemusi, ühtäkki avardunud teadvuse kirjeldusi leidub metsaluules vähe. Puhtabstraktseid taipamisi polegi, kuid võib välja tuua kolm loodusteadusliku taustaga mõistmiskogemust.

1) Nähtav loodus kui evolutsiooniline ime ilmneb Mirjam Parve „Kevades”: „Üleüldse, kui sa kõiki neid taimi vaatad, kas siis polegi just õige imestada, kuidas miski sihuke saab üldse olemas olla?” (Lk 178)

2) Elusa ja eluta looduse ning aja ühendatuse avastab Kaplinski, kui „rohe-line väike mardikas / potsatab tamme otsast sulle pähe”, mis vormib lõplikult äratundmise: „Maailm on üksainus sündmus. / Sündmustel ei ole algust ega lõppu.” (Lk 9)

3) Surelikkus kui inimese ja muu eluslooduse ühine omadus on selgeimana esil Marani peegelduses puu eluringist ökosüsteemis (lk 136), samuti Ennol, kes leiab metsast *igaviku kutsesõnu* (lk 168).

Loodus on muidugi keeruline, nii et on oht, et „Nüüd pealinna haigemajas / on arstidel mõistus otsas, / nad teinud on kõike, mis vaja, / kuid mees istub ikkagi metsas” (Koržets, lk 253). Tervislikud on väikesed rõõmsad avastused. Näiteks Önnepalu (lk 69) otsib ilmetu sanglepiku saladust ja leiab selle talvel rohelise samblaga ääristatud allikana. Peegelpildi-üllatusi pakuvad järved: „Oma silmad ma leidsin / sügisjärvede vees / [---] / Taevast, mis seisab kaskede / kitsaste õlgade peal” (Rummo, lk 151); „Metsajärve tume vesi sügisel: / ilustav peegel” (Önnepalu, lk 49).

Niisiis on mets luuletajale küll mõtlemise ja kogemise koht, aga sealsed avastused on kas väikesed, harvad või siis niisugused, millest ei kirjutata. See sarnaneb uudishimulikkuse kohta järelдатуга (K3). Eesti (täiskasvanute) metsaluule võib olla mänguline, aga ei ole eriti otsinguline, ehkki sageli nimetatakse uusi radu nii otseses kui ka ülekantud tähenduses:

- Kuhu see rada jookseb? Mine vaata, kuhu ta jookseb, / jookse talle järele, ehk jõuad ta veel kinni püüda. (Andrus Kasemaa, lk 18)
- tagasi ei saagi minna / ainult ringiga ainult ümberkaudu / võib kohale jõuda sinna / kus kohta ei ole (Hasso Krull, lk 19)
- Kas ma peaksin minema, / jätma selja taha kodused kohad, / sissetallatud rajad? (Timo Maran, lk 107)

K6 – metsistumise roll inimkeskkonnas ja kultuuris

Metsistumine on elussüsteemi sisemine organiseerumisprotsess, mis on pinges välise, normatiivselt kehtestatud korraga ning viib süsteemi toimimise suurema autonoomsuse ja ettearvatavuse poole. Metsistumise ja kultuuristamise vahelise pinge prototüübiks on metsa ja pargi erinevus. Tänapäeval üldiselt ei arvata, et kõik metsad saaks või peaks olema nagu pargid või vastupidi – need on kaks eri toimimisloogikaga süsteemi. Järelikult on tunnetuslik ja üldfilosoofiline küsimus nende tasakaal: mis on metsistumise väärtus ja koht korrastamisele (harimisele, tsiviliseerimisele, tehnoloogilisele fikseeritusele) suunatud kultuuris?

Metsistumise nähtust käsitleb üle kümne antoloogia esindatud autori, neist Kaplinski, Krull ja Nurme korduvalt. Kõige terviklikum tekst on Kaplinski „AE METS TULEB KOHVIKUSSE...” (lk 122): fantaasia, kus tehiskeskkond laguneb looduslikeks osadeks (nt toolid hakkavad astuma – „kuhu eks nad ise tea”; karusnahksed kraed lasevad loomadena jalga), kohviku asustab kirju seltskond looduslikke liike, kelle seas teiseb ka pildile jäänud inimene: „ängelheinte vahel nurgalauas istub brünett tüdruk ja teeb suitsu / kes ta on / küsitakse aga ta ei vasta naerab ainult ja tema naer / on nagu tuul enne vihma ta põuest vaatab nirk”.

Oluline on, et metsistumine ei ole korralagedus: selle taga on selged, sageli lihtsad eluprotsessid ja neid hoidev mälu, mis kombineerub juhustega. Niisugune loomulik süsteem haarab kaasa, sest selles ja selliselt saab elada ja elataksegi, selliselt saab

mõelda ja mõeldaksegi. Näiteks Heljo Männi luuletuses on metsistuva metsa ajalugu „rägastiku all peidus / nagu rästik / oma elutarkusega” (lk 10) ning Aino Perviku lüüriline mina annab järele metsiku loomuse kutsele: „heita endast enam ei saa vabisevat indu // sügavuse lõppu jõudma pean ma läbi märja voo” (lk 68). See metsik, ühtaegu uus ja vana maailm, kuhu lõpuks jõutakse, võib olla igati loomulik, nagu kirjeldab Krull: „mets õitseb metsikult / metsal on metsik lõhn” (lk 25); „Pikutame keset metsa, / keset metsmaasikaid. // Metsikult / nagu ikoonid. / Metsmaarja ja metsjeesus.” (Lk 21) Teadvuse metsikut, ekstaatilist voogu kujutavad kõige selgemini Toomas Liivi luuletused (lk 36, 38).

Need asjaolud ei tähenda, et mingi paiga metsistumine on inimesele tingimata mugav või hea. Näiteks rägastiku, läbipääsmatu tihniku kujund võib peegeldada loodusjõudu („must mets hõikas tagasi rajad”; Kaplinski, lk 218) ja ühe eluvormi asendumist teisega („sambla südikus, niiskuse / rütm”; Rein Raud, lk 163). Rägastik võib olla ka inimese hooletuse tagajärg: „Räigelt rägased raiesmikud / kodutee kõrval” (Mets, lk 251); „videvikus kondan mööda raiesmikke / ekslen roobaste rägastikus” (Janika Läänemets, lk 152). Pargi metsistumine on ühtaegu loomulik ja loomuvastane – tunnetuslikult on metsistunud kultuur ja kultuuristatud mets alati midagi kaotanud:

- Hooldamata võsa Rohi alamal / või malts või miski prügi Puruks- / pekstud pudelid Määndav Lõhnav / varjuline olu kuhu päike eksib harva / Park ikkagi kui kõrgelt alla vaatat / Tihe roheline mets (Ene Mihkelson, lk 242)

K7 – paigapärasus, kohavaim

Ökoloogiline tervik avaldub alati konkreetsetes kohas ja konkreetsetel moel. Selle eripära kogemist, sidumist emotsioonide, tähenduste ja mäluga võiks kirjeldada kompleksne kohatunnetuse (ingl *sense of place*) käsitlemine, mida on ökoloogia vaatenurgast seni vähe tehtud (Masterson jt 2017). Kohatunnetus võib avalduda eri ulatustes: mõtluspaigast või vaatest kodutee ja kodumaastikeni, samuti kodumaa ja isegi koduplaneedini.

Kui proosas ja esseistikas paigutatakse sündmused ja mõttekäigud tüüpiliselt kindlasse kohta ja keskkonda, siis metsaluule intümseteski paigakirjeldustes otsest kohapealsust peaaegu kunagi ei ole. Leidub mõni erand, kus üksik kohanimi on tekstile individuaalsust lisav poeetiline võte: „Kambjas hõiskavad öökullid” (Kaplinski, lk 157), „Kiili soo peal udulaamas ujus põdrakari” (Ilmet, lk 111), „kui hõljume üle Emumäe, / puuvõrad me sõrmede all” (Viitol, lk 53). Ent kooskõlas arusaamaga luule inimesi ühendavast sakraalsusest (Kaplinski 2004) kirjeldab eesti metsaluule loodusobjekti enamasti ikka nii, et see võiks asuda kus tahes või kelle jaoks tahes, isegi väga spetsiifilistes olukordades:

- Ymber suitseva männatuki / lendleb valge liblikas otsimas eilast päeva. / Kas ta just siia ta unustas? (Uku Masing, lk 64)

- „Kas mäletad mind sa veel?” / küsis mult metsatee / täna õhtul. (Juhan Viiding, lk 16)

Paigapärasusele kui nähtusele siiski osutatakse, näiteks Mae Mets loetleb metsas erinevaid võluvõimega kohti (lk 181) ja Hasso Krull loob metsale kodukeskme: „Kes metsa läheb / võib mõnikord avastada / et ta on ära eksinud / aga kes metsa tuleb / ei eksi kunagi” (lk 19). **Seos koduga** ongi eesti metsaluule peamine paigapärasus (märgatav u 10%-s tekstidest), nagu eesti luules üldiselt (sh mälupildina; Mihkelev 2006: 307). Mets võib olla kodu, kodutee ja -tunde osa⁴ või ka – tänapäeval õige harva – nende vastand (nende suhtumiste kohta ajaloos vt Jonuks, Remmel 2020):

- kadunud kodu kesk ruumi ja aega / linnulauluse lehtiva laega (Jaan Kaplinski, lk 104)
- pimenevas õhtus paistis rohekuldne kodu (Peep Ilmet, lk 111)
- ME TÄNA KAUGELE EI LÄHE / siinsamas kõik – / mu mets mu maa (Heli Illipe-Sootak, lk 105)
- Küll siis oli lund Ma mõtlen noorust / Sätendavaid hangepäikesi Tuisulootust / kui metsast oli kodus käidud (Ene Mihkelson, lk 198)
- Kas ma peaksin [metsa] minema, / jätma selja taha kodused kohad (Timo Maran, lk 107)

K8 – tulevikuoootus, tulevikuvision

Eesmärgistatud inimtegevus on suunatud tulevikku, aga tuleviku põhiomadus on paljutahuline määramatus. Tulevikumääramatuse kirjeldamine ja mõtestamine ning ühendamine olemasoleva ja kavatsedega on seega juba eos ilukirjanduslike sугemetega. Olenevalt määramatuse käsitlemise viisist on tuleviku kujutamiseks kolm põhivõimalust: 1) keskendumine püsiväärtustele ja kesketele tähenduskogumitele, mis vaikimisi on tuleviku osad – Valsiner (2021: 78) nimetab seda *hüperüldistatud* märgiväljaks; 2) spetsiifilise mineviku- ja hetkekogemuse ülekanne – tulevik on kogetu jätkumine või kordumine; 3) eripäraste, seninägematute tulevike kujutamine, mida kõige mitmekesisemalt käsitleb ulmekirjandus, kuid mis on olulised ka esseistikas (Lõhmus 2025). Lisavõimalus on üldine tulevikupessimism, nagu Juhan Liivi „Ma kõndisin metsa poole”, kus mäe pealt „näha võis edasi” (lk 117), aga luuletaja meeleseisund toob meelde ikka ainult mineviku hiilguse.

On tähelepanuväärne, et eesti metsaluules puuduvad eripärase tuleviku (3. võimalus) kirjeldused. Otseosutusi tulevikule on üldse vähe ning need esindavad jätkumise ja kordumise variante (2. võimalus). Oleviku üldist jätkumist sisaldavad näiteks värsid: „kuni veel mustavad laukaveed / jätkub puutumatu tagamaid” (Nurme, lk 65); metsailma tuksumine „kestab seni, kuni püsib mäekülg, / millest juured on

⁴ Pagulasluuletajate tekstidest märgin Bernard Kangro (2008: 31–32) igatsuslikku „Koduteed”, kus metsaskäik võõrsil toob silme ette „kodumetsa” ja tuttavad-teretavad puud juhatavad tee kodutalli.

end läbipõiminud” (Petolai, lk 77); „Mets juurdleb. / [---] / Usk homsesse / hakkab jooksuma juurtesse.” (Mänd, lk 273) Konkreetse aspekti ülekanne minevikust, sh mäluseoste kaudu, ilmneb aga ridades: „Kui tuleb kevad, / kõik mäletavad – / puu lehti, linde, pahka” (Viitol, lk 53); „[raiesmikurahvas] alustas / oma 10 000 / aastast võitlust / metsaga mida / ta juba / siis oma / vaimusilmas raiesmikul / kasvamas nägi” (Erkki Luuk, lk 235). Kaduvikuaimu, ka kontrastis looduse edasikestmisega, märgib Kasemaa: „Kord oleme kõik puude alla maetud nagu kellegi kallis / varandus” (lk 24).

Üldiselt paistab sage selline looduskogemus, kus aeg ei kulge mineviku ja tuleviku vahel nagu inimelus, vaid minevikusündmust, hetkeolu või korduvust esitatakse pigem hüperüldistusena (st liigutakse kahe esimese võimaluse vahel):

- viis minutit veel / jälgida aastaegade vaheldumist (Merili Tammiste, lk 22)
- Selle paiga ajatelg võngub end rõngasse nagu ööuss ümber puujuure. / Mälestus raugest liikumisest, korduvusest. (Berit Petolai, lk 77)
- Mets sahisab musttuhat aastat / ta sahisas ka enne mind / ta sahisema jääb ka pärast / ning läbi sahina üks huikav lind (Peep Ilmet, lk 270)
- oh osata olla / nagu puud // [---] / joosta igal kevadel jälle mahla / ja lunastada jälle maailm / läbikumavate lehtedega (Mirjam Parve, lk 100)
- AEG SEISIS OTSEKUI PUU / TEISTE AEGADE METSAS (Andres Ehin, lk 228)
- enneolnud puud / hingavad pahinal edasi (Anu Kree, lk 237)

Metsikut loodust inspiratsioonina aja hüperüldistuseks kirjeldab otsesõnu Petolai „Karuradadel”, kus lüürilise mina karuks muutumine hõlmab ajaarvestuse muutmist: „Unusta hommik ja mineta õhtu, aeg lükka eemale, / las tiksumisest saab nõgikikka trummeldus ja siis hele ajatu hüüd” (lk 95).

Järeldused

1. Puid ja metsa kujutavad eesti luules paljud autorid ja väga mitmekesisel moel: looduskirjeldustes ökosüsteemi ja maastikuelemendina, üldiste looduslike, psühholoogiliste ja ühiskondlike protsesside sümbolina, kahekõnes vestluskaaslasena ja hinnangutes normatiivina. Uurimistöös kasutasin temaatilist antoloogiat (Kareva 2024), et vaadelda luuletustes väljenduvat ökoloogilist teadmust. Analüüsi raamistus oli neokognitivistlik: tuvastasin ja kirjeldasin tekstidest sõltumatult eeldelineeritud teadmust, eristades teadmiste kasutamist peegeldavaid teadmusobjekte ja uut teadmust loovaid kogemusobjekte.

2. Uuritud tekstides on läbivalt esindatud ökoloogiline arusaam metsast kui liigirikkast ja ajas muutuvast ökosüsteemist. Eesti metsaluules kasutatakse kokku kuni kahesaja meie metsades elava liigi või liigirühma nimetust, mis moodustab 1% metsade üldisest liigirikkusest. Liikide näitel on jälgitav kujundite poeetiline optimee-

rimine: metsaluule üldistab vähem tuntud liigirühmi (nagu putukad ja samblad) üldnimetusteks, aga hoiab paremini teadvustatud liigid eraldi (soontaimed, imetajad, linnud). Huvitava kokkusattumusena on ka teaduslike argumentide alusel metsade praktiliseks looduskaitseks sobiv komplekt kuni 1% metsaliikidest (Lõhmus 2006). Kuigi poeetiline ja looduskaitseline komplekt kattuvad ainult osaliselt, võiksid need näidata kultuuris üldiselt kujunevat lähenemist hoomamatult mitmekesiste süsteemide käsitlemisele.

3. Paralleelselt kogemusvarjundi täpse edastamisega üldistab metsaluule loodusobjekte, paiku ja aega, kusjuures ajakäsitus püsib hetkes ja möödunud, pöörates õige napilt tähelepanu tulevikule. See erineb oluliselt keskkonnateaduslikust – sealhulgas metsanduslikust (Schraml, Detten 2009) – lähenemisest inimese ja looduse suhetele, mille keskmes on (võimaliku, tõenäolise, soovitava) tuleviku spetsiifilised omadused. Just selles aspektis ilmneb kõige selgemini, mille poolest luule (võib-olla kunst laiemalt) täiendab loodussuhte teaduslikku käsitlust: sama maailma, millega teadus tegeleb valikuliselt, spetsiifiliselt ja institutsionaalselt, esitatakse luules üldkujul, mida on kerge aktualiseerida isikliku tunnetuse osana (vt ka Culler 2015: 226). Teadus- ja kogemusobjektide analüüs osutab ühtlasi, et teadmus liigub teaduse ja kunsti vahel mõlemas suunas.

4. Maastiku sidusus, häiringud ja planeerimine on olulised metsaökoloogilised teadmusvaldkonnad, milles poeetiline metsakäsitus erineb teaduskäsitlusest ja millega luule eriti ei tegele. Luulekujundina on Eesti mets pidev ja suur, ning kui ta saab kannatada, kaob pigem päris ära. Samamoodi peegeldub luules üldistatud rõõm metsade paljudest väärtustest või süütunne nende kahjustamise pärast. Metsa kujund tähistab laialdaselt ka loomuliku metsistumise protsessi, mis kätkeb looduse ja inimese sügavat loomust. See tähendab, et luule ei toeta sellist nüansseeritud keskkonnakäsitlust, kus samaaegselt on mõni asi hästi ja teised halvasti ning igal probleemil on kindlad põhjused ja põhjustajad. Võib-olla hoiab sellist lihtsustamist luules alal ebakõla valitseva ökoloogilise arusaamaga, et metsas on kõik omavahel seotud – järelikult saab see kaduda ainult üheskoos?

5. Teadmuse kirjeldamisel pakub suurt huvi küsimus, milliseid uusi arusaamu luule kujutab ja aitab luua. Selleks pakkusin välja *kogemusobjekti* mõiste ja käsituse: see on eri inimeste korduvalt ja äratuntaval moel kogetud ja kujutatud terviknähtus, millel pole (veel) selget loodusteaduslikku kirjeldust, aga mis kinnistub kultuuris korduva kujutamise kaudu. Katseks määratletud kaheksast kogemusobjektist osutuvad eesti metsaluules hästi esindatuks metsavaikuse, looduse iseväärtuse ja metsistumise kogemused. Seejuures pälvivad puud metsaliikide seas erikohtlemise: nendega suheldakse, neid nähakse individuaalse ja sakraalsena. Nende tähelepanekute põhjal saab väita, et eesti kultuuris on metsale lihtne omistada subjektsust ja sedakaudu loomulikku õigust, aga selle aluseks on eeskätt inimeste kultuurisuhe ja isiklik kogemus puudega.

6. Oodatust vähem kujutati luules loodusest inspireeritud uudishimu, avastusi ja konkreetse paiga omapära kogemist. See võiks tähendada, et metsa vaimne funktsioon avaldub peamiselt rekreatiivse ja esteetilise funktsiooni kaudu: mets on eeskätt rahunemise, enesevaatluse ja müravabaduse koht. Sellega luuakse märkamiseks,

mõtlemiseks ja uut laadi väärtustamiseks eeldusi, mis ei tähenda aga, et need tegevused peaksid aset leidma metsas või olema tulemuslikud. Metsa põhiväärtus maailma mõistmisel on pigem (taas)tekitada vastuvõtlikkus teisele ja teistsugusele, pakkudes reaalselt kohta, kus (luule)mina kohtub mitteminadega. See koht muutub ühtlasi koduseks.

Artikli valmimist on toetanud Kultuuriministeerium (projekt „Kestliku looduskasutuse kultuurifiltrid ja neile vastavad tulevikuvisionid Eestis“ KUM-TA6) ja Eesti Teadusagentuur („Multifunktsionaalse maakasutuse perspektiivid“ PRG3015).

KIRJANDUS

- Aumann, Antony 2023.** Art, imagination, and experiential knowledge. – *Synthese*, kd 201, art 100. <https://doi.org/10.1007/s11229-023-04109-2>
- Chapron, Guillaume; Epstein, Yaffa; López-Bao, José Vicente 2019.** A rights revolution for nature. – *Science*, kd 363, nr 6434, lk 1392–1393. <https://doi.org/10.1126/science.aav5601>
- Culler, Jonathan D. 2015.** *Theory of the Lyric*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Evans, Nicole Marie 2023.** Trauma-informed environmental education: Helping students feel safe and connected in nature. – *The Journal of Environmental Education*, kd 54, nr 2, lk 85–98. <https://doi.org/10.1080/00958964.2022.2163220>
- Fudge, Erica 2002.** *Animal*. London: Reaktion Books.
- Fukano, Yuya; Soga, Masashi 2025.** The biophilia hypothesis revisited: Back to basics, moving forward. – *Trends in Ecology & Evolution*, kd 40, nr 6, lk 527–528. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2025.04.001>
- Geuss, Raymond 2003.** Poetry and knowledge. – *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, kd 11, nr 1, lk 1–31.
- Gibson, John 2008.** Cognitivism and the arts. – *Philosophy Compass*, kd 3, nr 4, lk 573–589. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2008.00144.x>
- Ingold, Tim 2022.** *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003196662>
- Jonuks, Tõnno; Rimmel, Atko 2020.** Metsarahva kujunemine. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 459–482. <https://doi.org/10.54013/kk751a1>
- Jüssi, Fred 1986.** *Jäälõhkuja*. Tallinn: Valgus.
- Kangro, Bernard 2008.** *Sütevakk südames*. Koost Karl Muru. Tallinn: Tänapäev.
- Kaplinski, Jaan 2004.** Mis on luule? – J. Kaplinski, Kõik on ime. (Eesti mõttelugu 55.) Koost Thomas Salumets. Tartu: Ilmamaa, lk 308–325.
- Kareva, Doris (koost) 2024.** *Südames laulavad metsad*. Eesti metsaluule antoloogia. (Hingelälv.) Tallinn: Salv.
- Kepp, Öne 2024.** Mets ja metsamõte klassikalises eesti lüürikas. – Ö. Kepp, Maalt ja mere tagant. Kirjatöid aastatest 1982–2022. Tallinn: EKSA, lk 423–442.
- Lõhmus, Asko 2006.** Kas elupaikade säilitamine künnisväärtuste ulatuses on hea kompromiss? Teooria ja näiteid Eesti metsandusest. – *Loodushoiu majandushoovad*. Kaasaegse ökoloogia probleemid 10. Toim Toomas Frey. Tartu: Eesti Ökoloogiakogu, lk 96–102.

- Lõhmus, Asko 2025.** Inimese ja looduse suhte mõtestamine esseistikas. Funktsionaalne vaade eesti esseistikale. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 311–337.
<https://doi.org/10.54013/kk808a3>
- Lõhmus, Asko; Soon, Mihkel 2004.** Katusliigid bioloogilist mitmekesisust säästvas metsanduses: kriitiline ülevaade ja perspektiivid Eestis. – Metsanduslikud uurimused, kd 41, lk 73–85.
- Lõo, Jaan 1989 [1916].** Kodumaa metsad. – Sõnarine. Eesti luule antoloogia. 1. kd. Koost Karl Muru. Tallinn: Eesti Raamat, lk 483.
- Masterson, Vanessa A.; Stedman, Richard C.; Enqvist, Johan P.; Tengö, Maria; Giusti, Matteo; Wahl, Darin; Svedin, Uno 2017.** The contribution of sense of place to social-ecological systems research: A review and research agenda. – Ecology and Society, kd 22, nr 1, art 49. <https://doi.org/10.5751/ES-08872-220149>
- McKinnon, David 2013.** Dead silence: Ecological silencing and environmentally engaged sound art. – Leonardo Music Journal, kd 23, lk 71–74.
https://doi.org/10.1162/LMJ_a_00158
- Merleau-Ponty, Maurice 2019.** Taju fenomenoloogia. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Mirjam Lepikult. Tartu: Ilmamaa.
- Mihkelev, Anneli 2006.** How do places speak in poetry? – Koht ja paik. Place and Location. (Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics V.) Toim Eva Näripea, Virve Sarapik, Jaak Tomberg. Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri ja kirjandusteooria tööühm, lk 301–315.
- Mikita, Valdur 2017.** Kukeseene kuulamise kunst. Läänemeresoome elutunnet otsimas. Vara: Välgi metsad.
- Mikkonen, Jukka 2015.** On studying the cognitive value of literature. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, kd 73, nr 3, lk 273–282. <https://doi.org/10.1111/jaac.12172>
- Moran, Dermot 2026.** Habit, sedimentation, tradition: The hidden influence of history in shaping our lives: A Husserlian account. – Continental Philosophy Review, kd 59, lk 441–461. <https://doi.org/10.1007/s11007-026-09726-5>
- Mäger, Mart 1969.** Linnud rahva keeles ja meeles. Tallinn: Eesti Raamat.
- Nakawake, Yo; Sato, Kosuke 2019.** Systematic quantitative analyses reveal the folk-zoological knowledge embedded in folktales. – Humanities and Social Sciences Communications, kd 5, art 161. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0375-x>
- Piiper, Johannes 1975.** Pilte ja hääli Eesti loodusest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Puolakka, Kalle 2022.** Learning from literary experience. – Journal of Aesthetic Education, kd 56, nr 1, lk 56–73. <https://doi.org/10.5406/15437809.56.1.04>
- Raudsepp, Maaris 2007.** Metsa kodustamine: tähenduse konstrueerimise tasandid ja aspektid eestlaste loodusesuhte näitel. – Interdistiplinaarsus sotsiaalteadustes. Eesti sotsiaalteaduste VI aastakonverents. 4.–5. november 2005 Tallinna Ülikoolis. Artiklite kogumik. II kd. Koost Aleksander Pulver. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 208–221.
- Remm, Jane 2022.** The Estonian forest from the painter's viewpoint. – The Northern Forest. La forêt nordique. (Isberg.) Toim Sara Bédard-Goulet, Daniel Chartier. Montréal: Imaginaire | Nord; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 281–308.
- Rinne, Jenni 2021.** Affective place experiences and landscape meanings among Estonian native faith practitioners. – Ethnologia Scandinavica, kd 51, lk 61–80.

- Sax, Boria 2023.** Enchanted Forests: The Poetic Construction of a World Before Time. London: Reaktion Books.
- Schraml, Ulrich; Detten, Roderich v. 2009.** Forestry or „the art of flying blind”. Sustainability in an era of global change. – Sustainable Forest Management in a Changing World: A European Perspective. (Managing Forest Ecosystems.) Toim Peter Spathelf. Dordrecht: Springer Netherlands, lk 217–235. https://doi.org/10.1007/978-90-481-3301-7_13
- Simecek, Karen 2022.** Linking perspectives: A role for poetry in philosophical inquiry. – Metaphilosophy, kd 53, nr 2–3, lk 305–318. <https://doi.org/10.1111/meta.12544>
- Soovik, Ene-Reet 2022.** The Estonian forest and poetic scrutiny: Jaan Kaplinski's walks through the forest. – The Northern Forest. La forêt nordique. (Isberg.) Toim Sara Bédard-Goulet, Daniel Chartier. Montréal: Imaginaire | Nord; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 233–255.
- Suuman, Aleksander 1975.** Maa paistel. Riime ja rütme 1971–1973. Tallinn: Eesti Raamat.
- Timm, Simon Christopher 2016.** Moral intuition or moral disengagement? Cognitive science weighs in on the animal ethics debate. – Neuroethics, kd 9, lk 225–234. <https://doi.org/10.1007/s12152-016-9271-x>
- Under, Marie 1958.** Kogutud luuletused. [Stockholm:] Vaba Eesti.
- Undusk, Jaan 1998.** Maagiline müstiline keel. (Oxymora 2.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Vainio, Kaisa; Korrensalo, Aino; Takala, Tuomo; Räsänen, Aleks; Lummaa, Karoliina; Tuittila, Eeva-Stiina 2024.** Do you have a tree friend? Human–tree relationships in Finland. – People and Nature, kd 6, nr 2, lk 646–659. <https://doi.org/10.1002/pan3.10593>
- Valsiner, Jaan 2021.** Teejuht kultuuripsühholoogiasse. Tlk Triin Kallas, Tanel Mällo. (Gigantum humeris.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Väljataga, Märt 2009.** Luule- ja pärislugude eristus teoorias ja praktikas II. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 505–525.
- Wilson, Edward O. 1984.** Biophilia: The Human Bond with Other Species. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Õnnepalu, Tõnu 2026.** Raudteelill. Floristilisi märkmeid eesti luulest. – Hortus poeticus. Valimik eesti taimeluulet. Koost Urve Sinijärv, Karl Martin Sinijärv. Tallinn: Varrak, lk 313–324.

Asko Lõhmus (snd 1974), PhD, Tartu Ülikooli looduskaitsebioloogia professor (J. Liivi 2, 50409 Tartu), asko.lohmus@ut.ee

Knowledge and the construction of meaning in Estonian forest poetry: An environmental scientist's perspective

Keywords: epistemology, Estonian poetry, experiential knowledge, forest ecology, human–nature relationships

Estonia is a forested country, and trees and forests are depicted in Estonian poetry in diverse ways. From a neo-cognitivist perspective, this study examines two forms of knowledge with the broader aim of understanding how knowledge about human–nature relations is created, shaped, and transmitted. The material comprises 235 poetic texts by 71 authors, recently compiled in an anthology of Estonian forest poetry (Kareva 2024). I address two main questions: (1) What scientific (propositional) knowledge of nature is reflected in forest poetry, and how is it represented? (2) What recurring experiences or imaginaries, understood as forms of non-propositional knowledge, might be addressed scientifically but have so far remained external to it (the “object of experience” concept)?

My results support the view that knowledge circulates bidirectionally between science and art. The texts consistently reflect an ecological understanding of the forest as a biodiverse and temporally dynamic ecosystem. While conveying experiential nuance, forest poetry strongly generalizes natural objects, places, and time, focusing on the present and past (the latter contrasts with the futures-oriented focus of environmental research). Aspects of landscape ecology are notably absent: poetically, the Estonian forest appears continuous and vast, and when damaged, it tends to vanish altogether. Estonian poetry operates with an estimated maximum of 200 native taxon names, representing approximately 1% of actual biodiversity. A poetic “optimization” is evident: less familiar taxa are represented more generically than better known ones, such as vascular plants, mammals, and birds.

Of the eight proposed objects of experience, forest silence, intrinsic value of nature, and rewilding are well represented. Trees are accorded special (often individual and sacred) status, implying a cultural basis for possible subject rights of the forest. Experiences such as curiosity, discovery, and place-specificity are less prominent. Thus, the primary mental value of the forest is recreational and aesthetic: it restores opportunities to experience a space where the lyrical self encounters non-human others.

Asko Lõhmus (b. 1974), PhD, University of Tartu, Professor of Conservation Biology (J. Liivi 2, 50409 Tartu), asko.lohmus@ut.ee